

Я. Т. НАВАЛЯНА

Яна Тарасівна Наваляна, аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЛАТЕНТНИХ ЗґВАЛТУВАНЬ

Розкриття змісту одних понять можливе лише при достеменному розумінні значення інших. Для правильного розуміння поняття «латентні зґвалтування» необхідне з'ясування основного категоріального апарату та визначення змісту термінів як «латентність» та «зґвалтування».

Словник іншомовних слів визначає термін «латентний» (від лат. *latens (latentis)* – прихований) як «прихований», «невидимий», «той, що не виявляє себе видимими ознаками»¹. У міжнародному значенні латентна ознака явища злочинності в основному позначається виразом «dark side», або «темний бік злочинності» чи «nonreported crimes», тобто «злочини, про які не було повідомлено поліції». Для позначення латентності також використовується термін «темна цифра» злочинності².

Єдиного визначення змісту латентності на сьогодні не існує, як і розуміння того, чи слід говорити про латентну злочинність як самостійне явище або ж розглядати латентність як властивість злочинності.

У науковій літературі можна знайти визначення латентності з точки зору криміналістики, кримінального процесу та кримінології, але всі вони ще досі викликають палкі дискусії серед кримінологів. Із позиції криміналістики та кримінального процесу латентність розуміється як «нерозкритість» злочину. У той же час кримінологічне визначення латентності пов'язане з поняттям «відомості» правоохоронним органам, тому всі вчинені, але не зареєстровані злочини є латентними³.

В. С. Зеленецький до латентних відносить злочини, які вчиняються, однак залишаються невідомими правоохоронним органам та суспільству в цілому⁴. Тобто ознака непоінформованості є необхідною та найбільш характерною для латентної злочинності.

В. Ф. Оболенцев пропонує розглядати латентність як «явище латентної злочинності взагалі, абстрактно, у відриві від її реального стану», а щодо конкретних злочинів, як їх особливий статус, за якого правопорушення не виявлені або внаслідок інших обставин про них не стало відомо відповідним органам, у зв'язку з чим відомості про них не відбиваються у статистичній звітності⁵.

Більшість авторів для встановлення змісту латентності злочинності використовують дві основні ознаки: «невідомість» та «неврахованість». Невідомість тлумачиться як сукупність злочинних діянь, які залишилися невідомими правоохоронним органам, а неврахованість вказує на те, що ці злочини не відображаються у статистичній звітності⁶.

Як справедливо зазначав І. М. Даньшин, до латентних не можна відносити, як це роблять криміналісти, злочини, які залишаються нерозкритими, а також суспільно небезпечні діяння, які не спричинили юридичних наслідків із різного роду неправомірних обставин. У цих обох випадках йдеться про конкретні зареєстровані злочини, а не про злочинність як соціальне явище в цілому. Латентна злочинність, на думку І. М. Даньшина, це сукупність фактично вчинених, однак невиявлених злочинів, відомості про які через це не відображаються у кримінально-правовій статистиці⁷.

Таким чином, латентність – це такий стан частини злочинності, при якому правопорушення залишаються невиявленими або невідомими правоохоронним органам і в результаті цього не відображаються в офіційній кримінально-правовій статистиці.

Латентність злочинності з'являється тоді, коли ті особи, що безпосередньо залучені в сферу кримінально-правових відносин, зокрема потерпілі, не турбуються про її виявлення та кримінальне переслідування. Це яскраво ілюструють кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення. Зґвалтування без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 152 Кримінального Кодексу України) та зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153–155 Кримінального Кодексу України (ч. 2 ст. 152), у разі їх вчинення чоловіком (дружиною) потерпілого належать до кримінальних проваджень приватного обвинувачення. Вони можуть бути розпочаті лише за заявою потерпілого⁸. Тому потерпілі мають всю повноту повноважень у цій категорії проваджень, однак з якихось причин не подають заяв про вчинення щодо них кримінального правопорушення. Це в більшості випадків і призводить до латентності цієї категорії справ. Таким чином, до латентних зґвалтувань передусім необхідно відносити лише ту частину зґвалтувань, про які не заявила потерпіла сторона чи інший заявник.

Визначити та проаналізувати поняття латентних зґвалтувань неможливо без дослідження поняття зґвалтувань. Як слушно зазначає М. М. Корчовий, історично проблема зґвалтувань взаємопов'язана з падінням моралі, розпустою та проституцією, що «програмувало» психологію чоловіків на схильність до сексуальної вседозволеності, насильства та статевих оргій⁹.

Перші згадки про зґвалтування (тоді вони мали назву «пошибання») і означали зґвалтування чужої дружини або доньки) містилися в церковних статутах Володимира і Ярослава¹⁰. Якщо ці церковні статuti містили положення щодо відповідальності за зґвалтування жінок із шляхетних родин, то Статут Великого князівства Литовського 1529 р. передбачав відповідальність за зґвалтування жінки або дівчини «незалежно від її стану»¹¹.

Словник української мови тлумачить зґвалтування як примушення до статевого акту силою¹², акцентуючи таким чином увагу на тому, що необхідною умовою є застосування сили. Тобто в самому терміні вже закладена ідея насильства.

У ч. 1 ст. 152 Кримінального Кодексу України закріплено, що зґвалтуванням є «статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи»¹³. Під статевими зносинами в цьому визначенні розуміється гетеросексуальний природний статевий акт, тобто вчинення статевого акту шляхом сполучення чоловічих та жіночих статевих органів. Дефлорація чи еякуляція для наявності складу злочину не є обов'язковою, оскільки він вважається закінченим із моменту початку статевого акту всупереч волі потерпілої особи.

Необхідною умовою притягнення до відповідальності за ст. 152 ККУ є застосування фізичного насильства, погрози його застосування або використання безпорадного стану потерпілого. За роз'ясненнями офіційних джерел, фізичне насильство тут виражається в «нанесенні удару, побоїв, позбавленні або обмеженні особистої волі, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо і спрямовується на те, щоб учинити з потерпілою особою природний статевий акт, подолати здійснюваний або очікуваний з її боку фізичний опір, пов'язаний з небажанням вступити у статевий контакт»¹⁴. При цьому існує необхідність, щоб це небажання чітко виражалось у діях потерпілої особи, оскільки свого роду опір потерпілий може чинити і при звичайних статевих зносинах. Але, тим не менш, «насильство не є засобом вчинення статевого акту та ніколи не має настільки брутального характеру і не досягає такої насиченості, як при зґвалтуванні»¹⁵.

Під погрозою застосування фізичного насильства мається на увазі «заякування потерпілої особи застосуванням фізичного насильства за допомогою висловлювань, жестів, інших дій». Погроза обов'язково повинна сприйматися як реальна, що буде реалізована в разі відмови виконувати умови гвалтівника. Не має значення, чи мав злочинець насправді намір реалізувати погрозу та фактичну можливість втілити її в життя. Достатньо того факту, що потерпіла особа, зважаючи на обстановку, в якій опинилася, вважає свою протидію та невиконання вимог гвалтівника негайною причиною реалізації погроз злочинця¹⁶.

Безпорадний стан потерпілої особи визначається як відсутність у неї можливості розуміти характер і значення вчинюваних з нею дій за своїм фізичним чи психічним станом, або відсутність можливості чинити опір вступу з нею у статеві відносини. Тобто, виділяють два види безпорадного стану: психічна безпорадність та фізична безпорадність. Фізична безпорадність може мати місце при важких захворюваннях, які не є психічними, специфічних фізичних вадах, похилому віці, сильному сп'янінні, а психічна безпорадність проявляється в душевних хворобах, непритомному стані, інших формах несвідомого стану, а також малолітній вік потерпілої особи. Стан сп'яніння визнається безпорадним тоді, коли в результаті вживання алкоголю, наркотичних чи токсичних речовин особа не усвідомлювала обстановку, в якій опинилася та не мала фізичної можливості протидіяти вчинюваному із нею діям¹⁷.

Таким чином, розглянувши поняття «латентність» та «зґвалтування», можна сформулювати загальну дефініцію. Під латентними зґвалтуваннями слід розуміти частину зґвалтувань, про які не повідомили жертва або інший заявник, та в результаті не відображені кримінально-правовою статистикою.

Одним з критеріїв поділу латентних зґвалтувань можуть бути типові ситуації та особливості поведінки злочинців: латентні зґвалтування з метою самоствердження в чоловічій ролі, латентні зґвалтування в середовищі молодіжних груп, латентні зґвалтування знайомих жінок, латентні зґвалтування на основі парафілії у вигляді садизму, та латентні зґвалтування, зумовлені наявністю психопатичної симптоматики¹⁸.

Злочинці першого типу нападає зненацька на самотню жінку в безлюдних місцях, намагаючись не вступати із нею в контакт. Вибір жертви в цій ситуації часто буває випадковим, а характеристики потенційного потерпілого не є принциповими для гвалтівника. Оскільки зґвалтування – це не лише задоволення сексуальних потреб, не лише вияв власницької психології та примітивного відношення до жінки, не лише неповага до неї, а, перш за все, ствердження своєї особистості. Такі чоловіки зазвичай характеризуються позитивно вдома і на роботі, турботливі в родині, однак почуваються невпевнено в присутності жінок, мають страх перед ними. Вони займають по відношенню до жінки підпорядковану, пасивну позицію, жінка домінує над чоловіком та направляє його. Як правило, у таких чоловіків порушена аутоідентифікація з чоловічою роллю¹⁹.

Важливу роль при цьому відіграють збереження несвідомої емоційної залежності від матері, вплив рольових функцій сім'ї, в якій матері належить верховенство. У житті злочинець свідомо або несвідомо залежить від матері, дружини або іншої жінки. Щоб перебороти цю залежність, він скоює насильство.

Такими діями він несвідомо намагається знищити психологічне домінування жінок взагалі, а не окремих осіб, а також домогтися ідентифікації з чоловічою статевою роллю, самоствердитись, набути особистісно-емоційної автономії²⁰.

Слід зазначити, що характерною ознакою цих злочинів є те, що гвалтівник уникає контакту із жертвою, щоб не стати психічно залежним від неї. Оскільки в цьому разі злочинець переходить у підлегле становище, і вже не зможе вчинити насильство²¹. Жертви цього типу зґвалтувань можуть не звертатися за допомогою в правоохоронні органи у зв'язку зі страхом розголосу та суспільного осуду, або відчують сором та глибокі переживання щодо події.

Щодо латентних зґвалтувань другого типу, тобто в середовищі молодіжних груп, то їх, у свою чергу, також поділяють на кілька видів. По-перше, це вчинення злочину щодо «спільних дівчат», добровільно або насильно втягнутих у злочинні групи, які намагаються самоствердитися в них. Ці дівчата зазвичай безвольні, слабохарактерні, фізично чи морально пригнічені та неодноразово піддавалися насильству, тому і не повідомляють, як правило, про вчинення щодо них зґвалтування. При цьому провокаторами зґвалтування можуть бути лідери цієї молодіжної групи, а також інші дівчата.

По-друге, це зґвалтування раніше незнайомих дівчат. Їх скоюють під час спільного дозвілля. Тут грає роль позиція лідера групи та його психологічні якості. Часто він є психопатичною особистістю з вираженою агресивністю, явними або прихованими патологічними насильницькими чи сексуально-насильницькими девіаціями. Переважна більшість гвалтівників є конформними, безініціативними та слабовільними особами, які самостійно ніколи би не наважились на подібного роду діяння²².

Третім типом є латентні зґвалтування раніше знайомих жінок. Вони можуть бути знайомими по роботі, друзями, такими, що познайомилися на вулиці чи дискотеках, або, що зустрічається не рідше, були родичами, перебували у шлюбі та раніше мали стосунки інтимного характеру. Цьому типу злочинів притаманне те, що зґвалтування несвідомо могли спровокувати жінки: флірт, добровільна згода залишитися ночувати у чоловіка, заохочення поцілунків і пестощів. Наприклад, жінка вступає в сексуальну гру з чоловіком, визначаючи йому при цьому пасивну роль. Жінка в такому випадку готова вести любовну гру до певної межі, а чоловік, звичайно, про це не здогадується. Але коли певна межа цієї сексуальної гри досягнута, жінка стає жорсткою та невмовною, визиваючи в чоловіка стан фрустрації. Жінка у цей час свідомо або несвідомо отримує психологічне задоволення від емоційних страждань чоловіка і його сексуальної незадоволеності. Однак справа тут не тільки в тому, що чоловік відчуває сильне сексуальне збудження, що потребує задоволення, а й у тому, що категорична відмова жінки на цьому етапі сприймається чоловіком як тяжке приниження його чоловічої гідності та удар по самооцінці. Або чоловік просто не сприймає серйозно відмову від статевої близькості, а вважає її кокетством жінки. Якщо на цьому етапі ситуація не завершується, настає зґвалтування. Жінки при цьому можуть не звертатися за захистом в правоохоронні органи, відчуваючи, що вони самі частково винні у тому, що сталося, або намагалися самостійно врегулювати зі злочинцем питання щодо відшкодування шкоди.

Певна частина гвалтівників мають парафілії у вигляді садизму. Такі чоловіки отримують задоволення від болю, що спричиняють жінці та прагнуть її страждань для отримання сексуального задоволення.

Зґвалтування, обумовлені наявністю психопатичної симптоматики, не пов'язані з сексуальними девіаціями чи перверсіями. Такі зґвалтування скоюють хворі на шизофренію, які часто не розуміють, що роблять під час галюцинацій або марення. Такі зґвалтування рідше за інші залишаються латентними, оскільки їх виконавців частіше за всіх злочинців затримують і притягують до кримінальної відповідальності, бо через свою патологію вони не можуть швидко зникати з місця події та залишають сліди.

¹ Словник іншомовних слів за ред. О. С. Мельничука. – К.: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія»(УРЕ), 1977. – С. 385.

² *Горишков Г. Н.* Криминологический словарь. 2-е изд., доп. – Н. Новгород, 2007. – С. 182.

³ *Смирнов А. М.* Латентная преступность в России: учебное пособие. – М.: Юрлитинформ, 2013. – С. 14.

⁴ *Зеленецкий В. С.* Возбуждение уголовного дела / В. С. Зеленецкий – Харьков : КримАрт, 1998. – С. 36.

⁵ *Оболонец В. Ф.* Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. – Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – С. 19.

⁶ *Криминология: учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова.* – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – С. 96.

⁷ *Даньшин И. Н.* Проблемы латентной преступности // Сб. крат. тезисов докл. и науч. сообщ. науч.-практ. конф. по итогам науч.-исслед. работ, вып. проф.-препод. составом УЮА в 1992 г. (4–5.03.1993). – Х.: Укр. юрид. акад., 1993. – С. 108–109.

⁸ *Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 1 січ. 2013 р. : відповідає офіц. тексту.* – Х. : Право, 2013. – Ст. 477.

⁹ *Корчовий М. М.* Кримінально-правове та криминологічне поняття зґвалтування // Вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 1999. – Вип. 1. – С. 71–78.

¹⁰ *Кримінальна відповідальність за зґвалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом: монографія / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, Д. П. Москаль, М. В. Сийпюкі ; за заг. ред. д. ю. н., проф. О. М. Джузи.* – Ужгород : ТОВ «ІВА», 2012. – С. 13.

¹¹ *Отечественное законодательство XI–XX веков : пособие для семинаров. Ч. I (XI–XX вв.) / Под ред. О. И. Чистякова.* – М. : Юристъ, 2006. – С. 100.

¹² *Словник української мови: в 11 томах. Том 3.* – 1972. – С. 511.

¹³ *Кримінальний кодекс України : станом на 11 лют. 2013 р. : відповідає офіц. тексту / упоряд. В. І. Тютюгін.* – Х. : Право, 2013. – Ст. 152.

¹⁴ *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред.: М. І. Мельник, М. І. Хавронюк.* – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.

¹⁵ *Джузи О. М.* Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : Монографія. – К.: Атіка, 2009. – С. 37.

¹⁶ *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред.: М. І. Мельник, М. І. Хавронюк.* – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.

¹⁷ Там само.

¹⁸ *Джузи О. М.* Вказана праця. – С. 80.

¹⁹ Барданова Е. В. Особенности выбора жертвы преступником / Е. В. Барданова // Практична психологія та соціальна робота : Науково-практичний та освітньо-методичний журнал. – 05/2010. – № 5. – С. 55.

²⁰ Там само.

²¹ Чуприков А. П., Цупрык Б. М. Общая и криминальная сексология: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2002. – С. 150.

²² Джусжа О. М. Вказана праця. – С. 81–83.

Резюме

Наваліана Я. Т. Поняття та види латентних зґвалтувань.

У статті розроблено поняття та пропонується визначення латентних зґвалтувань. Розглядаються види латентних зґвалтувань залежно від типових ситуацій та особливостей поведінки злочинців. Характеризуються латентні зґвалтування з метою самоствердження в чоловічій ролі, латентні зґвалтування в середовищі молодіжних груп, латентні зґвалтування знайомих жінок, латентні зґвалтування на основі парафілії у вигляді садизму, та латентні зґвалтування, зумовлені наявністю психопатичної симптоматики.

Ключові слова: латентні зґвалтування, статевая свобода і недоторканість, незареєстровані злочини, кримінально-правова статистика.

Резюме

Наваліана Я. Т. Понятие и виды латентных изнасилований.

В статье разработано понятие и предлагается определение латентных изнасилований. Рассматриваются виды латентных изнасилований в зависимости от типичных ситуаций и особенностей поведения преступников. Характеризуются латентные изнасилования с целью самоутверждения в мужской роли, латентные изнасилования в среде молодежных групп, латентные изнасилования знакомых женщин, латентные изнасилования на основе парафилии в виде садизма, и латентные изнасилования, обусловленные наличием психопатической симптоматики.

Ключевые слова: латентные изнасилования, половая свобода и неприкосновенность, незарегистрированные преступления, уголовно-правовая статистика.

Summary

Navaliana Y. The concept and types of latent rapes.

The paper developed the concept of latent rapes and offers its definition. Discusses the types of latent rape depending on typical situations and features of the behavior of criminals. This article describes the latent rapes in order to self-affirmation in the male role, latent rapes among youth groups, latent rapes of familiar women, latent rapes on the basis of paraphilia in the form of sadism, and latent rapes, due to the presence of psychopathic symptoms.

Key words: latent rapes, sexual freedom and integrity, unregistered crimes, criminal law statistics.

УДК 343.8.

В. Б. ПОЛЯХ

В'ячеслав Борисович Полях, здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ

У криминології, педагогіці та науці кримінально-виконавчого права доволі сталою є думка, що саме ресоціалізація осіб, позбавлених волі, є основою для боротьби зі злочинністю, запобігання рецидиву злочинів¹. Оскільки ресоціалізація за загальним визначенням включає в себе виправлення, вона здатна знижувати ступінь суспільної небезпечності злочинця², з огляду на що головним завданням системи виконання покарань є саме ресоціалізація засуджених³. Остання теза знайшла своє відбиття й у Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленій Указом Президента України від 25 квітня 2008 р. № 401/2008, в якій прямо зазначено, що ресоціалізація засуджених є головною кінцевою метою функціонування кримінально-виконавчої служби.

Натомість, щоб глибше зрозуміти сутність ідеї ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, а також чітко окреслити порядок її практичного впровадження, слід спочатку розглянути деякі загальні положення, пов'язані з цим поняттям, які в подальшому становитимуть концептуальну основу дослідження. Це визначення стосується, по-перше, загальнонаукового розуміння категорії «ресоціалізація», а, по-друге, специфіки визначення такої категорії, як неповнолітні. І хоча окремі вчені вказують на недоцільність термінологічної визначеності, оскільки для практичного працівника відмінності між «ресоціаліза-